

Hindås–Hällingsjö

Arkeologisk utredning, steg 1, inför byggnation av kraftledning mellan Hindås och Hällingsjö i Härryda och Marks kommuner, Västra Götalands län

Hindås-Hällingsjö

Arkeologisk utredning, steg 1, inför byggnation av kraftledning
mellan Hindås och Hällingsjö i Häryda och Marks kommuner,
Västra Götalands län

Jönköpings läns museums dnr: 2021-328
Länsstyrelsens dnr: 431-45287-2021

Rapport, foto och ritningar: Jörgen Gustafsson
Rapportgranskning: Mikael Nordström
Grafisk mall: Anna Stålhammar
Distribution: Digital pdf

Jönköpings läns museum, Box 2133, 550 02 Jönköping
Tel: 036-30 18 00
E-post: info@jkpglm.se
www.jkpglm.se

Upphovsrätt, om inget annat anges, enligt Creative Commons licens CC BY. Villkor finns tillgänglig på <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sv>.

Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor, Geografiska Grunddata samt Geodata (FUK) är återgivna enligt tillstånd: Fastighetskartan © Lantmäteriet. Ärende nr MS2007/04833, nr MS2012/03742 samt dnr i2012/1091. Terrängkartan, samt GSD–Översiktskartan: Lantmäteriet

ISSN: 1103-4076

© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2022

Innehåll

Sammanfattning	5
Inledning	7
Målsättning och metod	7
Topografi	7
Fornlämnings- och kulturmiljö	8
Resultat	8
Kartstudie	8
Fältinventering	9
Utvärdering av undersökningsplanen	10
Lämningstabell och åtgärdsförslag	11
Administrativa uppgifter	12
Referenser	13
Kartmaterial	13
Referenser på webben	13

Bilagor

Bilaga 1. Kartbilaga

DEN UPPDRAGSARKEOLOGISKA PROCESSEN

Uppdragsarkeologin regleras av 2 kap. 10–14 §§ i Kulturmiljölagen samt genom direktiv och föreskrifter. Arkeologiska uppdrag indelas i flera etapper: arkeologisk utredning, förundersökning och undersökning. Processen syftar i första hand till att bevara fornlämningarna, vilket är grundtanken i kulturmiljölagen.

Arkeologisk utredning

Arkeologisk utredning brukar göras i två steg. Den första etappen, steg 1 (AU1), innebär att befintlig kunskap i form av arkivmaterial, äldre handlingar och historiska kartor samt litteratur och uppgifter om tidigare undersökningar sammanställs med syfte att se om fornlämningar berörs av arbetsföretaget. Därtill görs en fältinventering i syfte att lokalisera tidigare okända fornlämningar. Steg 2 (AU2) utgör den del som innebär markningrepp i form av sökschakt med grävmaskin och provrutsgrävning. Om det konstateras förekomst av fornlämningar så kan dessa, om de inte kan bevaras, gå vidare till en arkeologisk förundersökning.

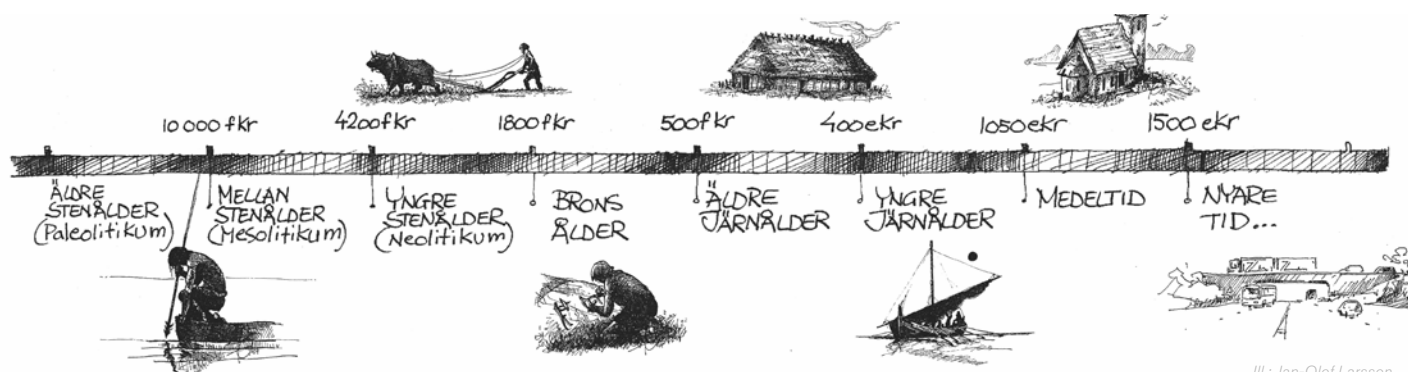
Arkeologisk förundersökning

En arkeologisk förundersökning (FU) syftar till att fastställa och beskriva fornlämningens karaktär, datering, utbredning och komplexitet samt att ta till vara fynd. Resultaten ska kunna ligga till grund för länsstyrelsens bedömning av kunskapspotentialen inför kommande beslut om tillstånd till ingrepp i en fornlämning. Förundersökningen ska också ge underlag för företagarens (exploatörens) vidare planering. Om fornlämningen efter förundersökning bedöms vara välbevarad och ha vetenskaplig potential går det vidare till nästa steg i processen - en arkeologisk undersökning.

Arkeologisk undersökning

En arkeologisk undersökning (UN) utförs med anledning av att en fornlämning behöver tas bort. Syftet med en arkeologisk undersökning är att dokumentera en fornlämning, ta till vara fornfynd, rapportera och förmedla resultaten för att skapa kunskap av relevans för myndigheter, forskning och allmänhet. Dokumentationsmaterialet och fynden ska bevaras för framtiden samt tolkas vetenskapligt och infogas i ett kulturhistoriskt sammanhang. Undersökningen innebär att hela eller delar av fornlämningen slutgiltigt tas bort. Efter att fornlämningen tagits bort är marken fri att exploatera ur fornlämningssynpunkt.

Mer information om den uppdragsarkeologiska processen finns på Riksantikvarieämbetets hemsida.

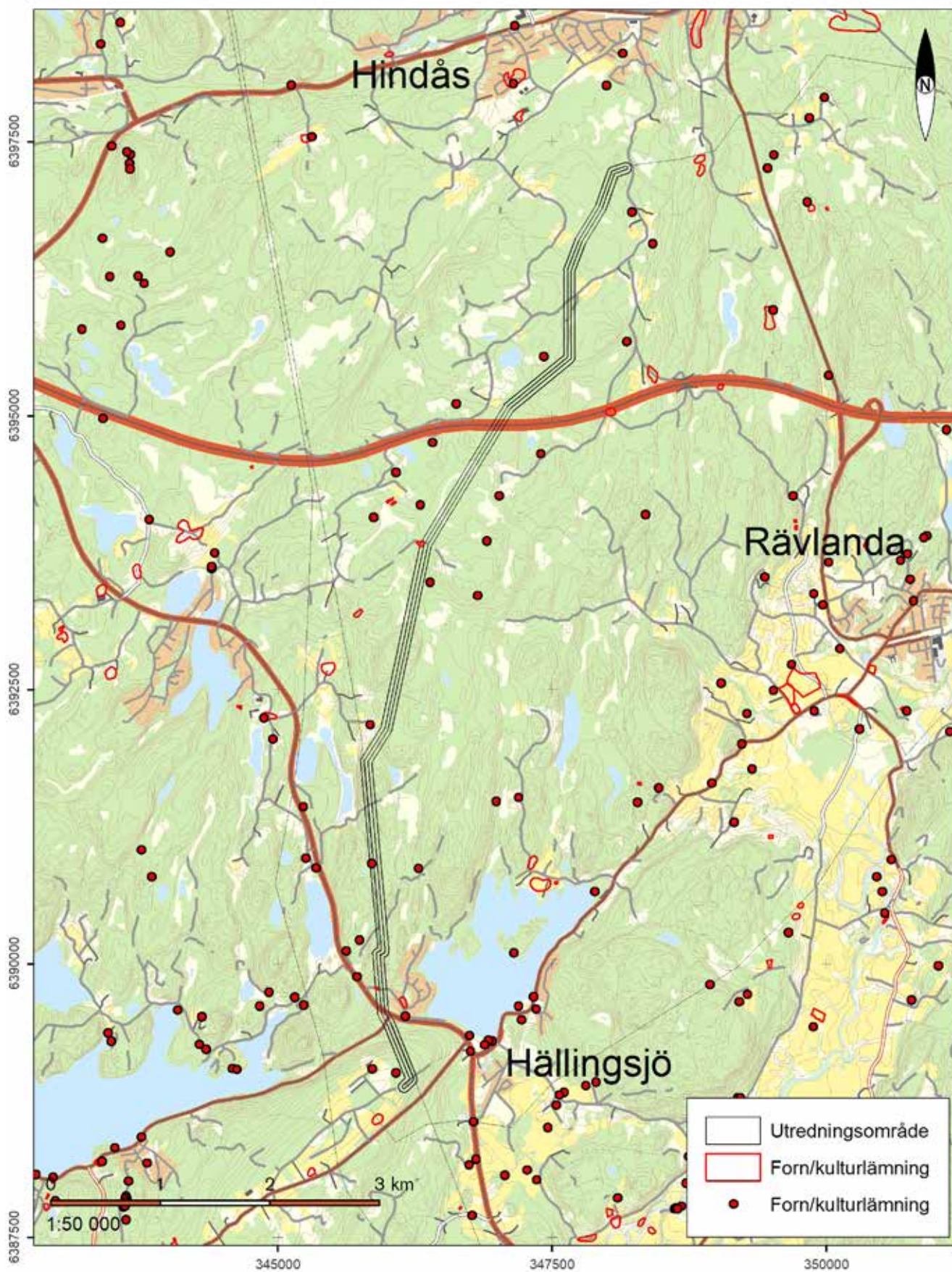
III.: Jan-Olof Larsson

Sammanfattning

Jönköpings läns museum utförde under våren 2022 en arkeologisk utredning, steg 1, inför bygnation av ny kraftledning mellan Hindås och Hällingsjö i Häryda och Marks kommuner.

Vid fältinventeringen påträffades en hägnad, i form av en stenmur, samt en kvarnlämning (ligger utanför utredningsområdet) tillhörande det sedan tidigare registrerade Bengtsatorpet. I övrigt påträffades tre stenmurar och en plats med fossil åker.

För åtgärdsförslag se tabell sid 11.

Figur 1. Utdrag ur den digitala fastighetskartan. Skala 1:50 000.

Inledning

Jönköpings läns museum utförde under våren 2022 en arkeologisk utredning, steg 1, inför bygnation av ny kraftledning mellan Hindås och Hällingsjö i Häryda och Marks kommuner. Beställare var Amund Consulting AB. Fält- och rapportansvarig var Jörgen Gustafsson, Jönköpings läns museum. Kartstudien genomfördes av kulturgeograf Ådel Franzén. Utredningsområdet var ca 10 kilometer långt och 100 meter brett.

Målsättning och metod

Målsättningen med utredningen var att fastställa eventuell förekomst av forn- och/eller kulturlämningar inom utredningsområdet. Detta gjordes genom en inledande studie av äldre kartmaterial samt en fältinventering.

Topografi

Utredningsområdet sträcker sig i nord-sydlig riktning från Hindås till Hällingsjö. Till största delen består området av skogsmark och är kraftigt kuperat. I dalgångarna mellan höjderna är marken ofta sank. I södra delen går ledningsgatan föbi Östra Kåsjön och

Figur 2. Vy av utredningsområdet mot norr. Bilden är tagen vid Bengtsatorpet (L1970:7481).

Mörtsjön i väster för att sedan passera mellan Östra Ingsjön och Gingsjön i dess allra södra del. Jordarterna består omväxlande av morän, urberg och mossetorv. (SGU:s kartgenerator). Bergarten består av förskiffrad gnejs.

Fornlämnings- och kulturmiljö

Inom och i kring utredningsområdet finns få registrerade forn- och kulturlämningar. Lägenhetsbebyggelser och några enstaka fyndplatser är kända i området. I utredningsområdet finns endast en fornlämning registrerad, Bengtsatorpet (L1970:7481). Vid utredningsområdets allra sydligaste del ligger en stensättning (L1964:4982) ca 60 meter väster om samt ett lösfynd av en pilspets av flinta (L1964:5661) ca 250 meter åt väster.

Resultat

Kartstudie

Utredningsområdets karaktär kommer bäst till sin rätt i kartan över Björstorps sockenskog från början på 1800-talet. Fler kartor har använts vid analysen men dessa har bara täckt mindre delar av området.

Genom skog, mossar, höjdparter som växlar med sankar svackor går utredningsområdet i närmast nord-sydlig sträckning genom ett utpräglat utmarksområde. Medan den intensivt brukade bygden – inägomark och tomter – fanns i ett band öster om det nu aktuella området, återfinns själva utredningsområdet i i de perifera delarna av långa skift som gick från inägorna och ut mot skogsmarken. Bebyggelsehistoriskt var området inte ens ett sekundärläge för torpetablering, utan snarast ett tertiärläge när de bästa och nästbästa områdena ianspråktagits.

En karta täcker i princip hela området, det är kartan över Björstorps sockenskog från 1809. I textdelen till kartan får man veta att området består av sämre skog, ännu sämre skog, gles och trögväxt skog, skoglös mark, samt myrar och mossar.

För att ändå hitta bebyggelse och odlad mark under den period då bebyggelse och odling i form av torp och backstugor etablerades (1800–1900) har en studie gjorts av den häradsekonomiska kartan som upprättades på 1890-talet. Merparten av den småbebyggelse som syns i kartan finns fortfarande kvar.

Vid fältinventeringen hittades en kvarn. Inga kvarnsymboler eller fördämningar syns på kvarnstället i de äldre kartorna, men ett torp med omgivande åker fanns i närheten på 1890-talet. Kanske har detta varit en mjölnarstuga.

I övrigt kan konstateras att få indikationer på fysiska kulturmiljöer framkommit i kartorna. Därmed inte sagt att utmarkerna har varit obrukade. Det finns anteckningar om svedjande i kartorna och givetvis har flera verksamheter pågått som inte lämnat fysiska spår, såsom bete, täkt av ved, hus- och gårdsgårdsvirke, nävertäkt

och kanske slåtter av madhö i kärr och andra sankarpartier. En intressant observation är namnet Stora blekaremossen strax intill området för den förmodade kvarnen. Här kan man ha lagt tyger till blekning. Eftersom vi befinner oss mitt i "Knalleland" med en tidig protoindustriell tygtillverkning är denna typ av namn intressanta. En kort googling ger vid handen att blekaremossar, blekemossar etc återfinns som namn på flera ställen i de västgötska textilbygderna.

Fältinventering

Vid inventeringen påträffades få nya lämningar. Vid det sedan tidigare registrerade Bengtsatorpet, L1970:7481, fanns stenmurar som inte var med i den tidigare beskrivningen. Den nordliga av dessa stenmurar (L2022:3003)) ledde ned till en oregistrerad kvarnlämning (L2022:3002), vilken ingår i torplämningsmiljön. Kvarnlämningen, möjligtvis en skvaltkvarn, bestod av en damvall, ca 30 meter lång, anlagd av stenar och jord. Nedströms, söder om damvallen, fanns en också en kallmurad ränna. Kvarnlämningen och största delen av stenmurarna ligger utanför utredningsområdet men är tillsammans med torpet att betrakta som en sammanhållen och bevaransvärd miljö. Få uppgifter finns om Bengtsatorpet. Torpet är inte med på kartan Björketorp sockneskog från 1810, men enligt Björketorps hembygdsförenings torpinventering beboddes torpet i vilket fall 1845 av Bengt Månsson och hans hustru Kerstin Johansdotter. Äldste sonen Anders Bengtsson övertog torpet 1875. Han var gift med Kerstin Nilsson. De hade två barn, Selma Elvida och Carl Andin vilka senare flyttade till Göteborg. Husen kom att förfalla och revs 1940.

Figur 3. Vy över kvarnlämningen (L2022:3002) med fördämningsvallen till höger i bild. Vid vattenfallet syns vagt den kallmurade rännan.

Figur 4. Stenmuren L2022:3000, fotograferad från väster.

Ca 300 meter söder om Bengtsaatorpet påträffades fossil åker (L2022:3001) bestående av fem oregelbundna röjningsrösen som omringade den röjda ytan. Även en hägnad i form av en stenmur (L2022:3000) påträffades ca 40 meter nordväst om den fossila åkern. Stenmuren var ca 45 meter lång och sträckte sig i öst-västlig riktning. Både den fossila åkern och stenmuren tillhör sannolikt Svensatorpet (L1970:7482) som ligger strax väster om dessa.

Vid gårdarna Åsen och Kåsjödal, strax innan ledningssträckningen går ihop med den befintliga ledningen, påträffades två hägnader. Den ena (L2022:3004) är ca 140 meter lång och ligger i östsydöstlig-västnordvästlig riktning tvärs över hela utredningsområdet. Den andra (L2022:3007) ligger strax norr om den förra och är ca 100 meter lång i riktningen östsydöst- västnordväst. Muren var byggd mot och längs med en bergssluttning och var sannolikt inte avsedd som en hägnad. Funktionen är dock okänd.

Inga bra boplatslägen identifierades.

Utvärdering av undersökningsplanen

Uppdraget genomfördes enligt undersökningsplanen. Inga avvikelser förekom, kartstudien och fältinventeringen genomfördes som planerat.

Figur 5 Stenmur (L2022:3007) som är kallmurad längs en bergssluttning. Sannolikt ingen hägnad för djur. Funktionen är okänd.

Lämningstabell och åtgärdsförslag

Lämningsnr /Id	Karta	Lämningstyp	Beskrivning	Kommentar	Antikvarisk bedömning	Åtgärdsförslag
L2022:3000	A	Hägnad	Stenmur, 45 m l (Ö-V), 0,3-0,5 m h och 1-2 m br. Byggd i 2-3 skikt av 0,2-0,5 m st stenar. Öppning i östra delen. Avslutas i öster med en röjningsröseliknande stenhög	Tillhör sannolikt Svensatorpet (L1970:7482)	Övrig kulturhistorisk lämning	Hänsyn
L2022:3001	A	Fossil åker	Fossil åker, ca 50x25 m (N-S) bestående av 5 röjningsrösen. Dessa är oregelbundna, 2-5 m br och 0,3-0,5 m h, av 0,2-0,5 st stenar. Röjningsrösen omringar den röjda ytan.	Tillhör sannolikt Svensatorpet (L1970:7482)	Övrig kulturhistorisk lämning	Hänsyn
L2022:3003	A	Hägnad	Stenmur, ca 310 m (N-S och Ö-V), 0,5-1 m br och 0,7- 1 m h. Byggd i 2-4 skift av 0,2-0,5 m st stenar. Öppning i nordvästra delen och för vägen.	Tillhör Bengtsatorpet (L1970:7481)	Övrig kulturhistorisk lämning	Hänsyn
L2022:3002	A	Kvarn	Kvarnlämning bestående av 1 damvall och 1 ränna. Damvallen är 30 m (ÖSÖ-VNV) och uppbyggd av stenar och jord. Ca 2,5 m bred och intill 1,5 m hög. Stenstorlek 0,3-0,6 m. Nedströms, S om damvallen och Ö sidan om bäcken en kallmurad ränna/kant 5 m lång 1 m hög. Stenstorlek 0,3-0,7 i 4 skift.	Kvarnlämningen ligger utanför den västra buffertzonen men ingår i L1970:7481 miljö.	Fornlämning	Förundersökning om lämningen berörs
L2022:3004	B	Hägnad	Stenmur, ca 140 m (VNV-ÖSÖ), 1,5 m br. 0,4-0,6 m h. Byggd i 2-4 skift av 0,1-0,6 m st stenar. Består av kantig sten, förmodligen sprängsten.	-	Övrig kulturhistorisk lämning	Hänsyn
L2022:3007	B	Hägnad	Stenmur, ca 95 m (NNV-SSÖ), 1,5-0,5 m h och 0,5-1 m br. Byggd i 2-4 skift av mest flata 0,3-0,5 m st stenar. Kallmurad längs en bergssluttning.	-	Övrig kulturhistorisk lämning	Hänsyn
L1970:7481	A	Lägenhetsbebyggelse	Torplämning, ca 65x10-50 m (Ö-V), bestående av 2 husgrunder, 1 källargrund samt 1 terrasskant. Husgrunden S om vägen är 8x8 m (Ö-V), 0,3-0,8 m h. Till stor del övertorvad, Spismursröse i mitten, 4 m diam och 1,4 m h. Lämningen består av jord och sten. Husgrunden N om vägen är 8x5 m (N-S), 0-0,8 m h. Kallmurad av 0,3-0,8 m st stenar, till största delen flata. I områdets S del är terrasskant, 27 m l och 0,3 m h. I områdets V del är källargrund, 4x4 m och intill 2 m h, högst i Ö med delvis kvarvarande valvtak. Ingång i Ö	L2022:3002 och L2022:3003 ingår i torpets miljö.	Fornlämning	Förundersökning om lämningen berörs
L1970:7340	C	Lägenhetsbebyggelse	Torplämning, uppgift om. På platsen är en skylt med bortfallen text samt en stenmur. Inga husgrunder iaktogs.	Stenmuren ligger utanför västra buffertzonen	Övrig kulturhistorisk lämning	Hänsyn
L1970:6765	C	Lägenhetsbebyggelse	Torplämning, 25x25 m (N-S), bestående av 3 husgrunder varav 1 med spisröse och källargrop. 1) Husgrunden med spisröset är 9x5 m (N-S). Kallmurad gråstenssyll, intill 0,5 m h. Spisröse 2x2 m st., 0,3 m h. Källargrop 3x3 m st. 0,6 m dj. Uthusgrunden är 5x5 m st., 0,5 m h. Enkel stensyall. Källargrunden är 7x5 m (N-S), 0,5 m dj. Kallmurade väggar intill 0,5 m h. Vid fältbesiktning bedömdes lämningen vara sentida med inslag av huggen sten och relativt stor mängd tegel.		Övrig kulturhistorisk lämning	Hänsyn

Tabell 1. Tabell över tidigare kända samt nypåträffade forn- och kulturlämningar. Förklaring till tabellen återfinns på sidan 14.

Administrativa uppgifter

Länsstyrelsens dnr: 431-45287-2021
Länsstyrelsens beslutsdatum: 2021-12-09
Jönköpings läns museums dnr: 2021-328
Beställare: Amund Consulting AB
Fält- och rapportansvarig: Jörgen Gustafsson
Rapportgranskning: Mikael Nordström
Fältpersonal: Anna Ödeén
Fältarbetstid: 2022-04-04–2022-04-06
Län: Västra Götaland
Kommun: Härryda och Mark
Koordinater: N6393672, E346300
Koordinatsystem: Sweref 99 TM
Höjdsystem: RH 2000
Undersökningsyta: 930 hektar

Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv.

Referenser

Kartmaterial

Lantmäterimyndighetens arkiv (LMA): Björketorps socken, Akt: 14-bjk-2. Björketorps Sokne Skog. Upprättad av Hans H Lindskog 1810.

Lantmäteristyrelsens arkiv (LSA): Björketorps socken, Akt: O12-24:3. Storskifte. Upprättad av Lars Gustaf Ahlbom 1813.

Lantmäteristyrelsens arkiv (LSA): Björketorps socken, Akt: O12-8:1. Storskifte. Upprättad av Lars Gustaf Ahlbom 1814.

Lantmäterimyndighetens arkiv (LMA): Sätilla socken, Akt: 15-sät-88. Laga skifte. Upprättad av Carl Stoor 1856.

Lantmäterimyndighetens arkiv (LMA): Björketorps socken, Hällingsjö, Akt: 14-BJK-1. Storskifte. Upprättad av Hans Lechard Lidström 1796.

Referenser på webben

Häryda hembygdsförening

Torpinventering (<https://www.hembygd.se/harryda/search?searchTerm=bengtsatorpet&redirect=map&detailedSearch=false&showSearch=true>, hämtad 2022-05-23).

ANTIKVARISK BEDÖMNING

Antikvarisk bedömning görs utifrån Riksantikvarieämbetets praxis för tillämpning av kulturmiljölagen (KML). Lämningstyperna och deras bedömning redovisas i den så kallade *Lämningstyp-listan* som är upprättad och ajourhållen av Riksantikvarieämbetet. Länsstyrelsen gör den slutliga bedömningen inom ett uppdrag.

Fornlämning

Fornlämning är en lämning som är skyddad enligt kulturmiljölagen. För att kunna bedömas som fornlämning måste den vara äldre än 1850. Tre kriterier måste också vara uppfyllda; det ska vara en lämning efter människors verksamhet under forna tider, som har tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergiven. Det är förbjudet att utan tillstånd från länsstyrelsen rubba, ta bort, gräva ut eller på annat sätt ändra eller skada en fornlämning.

Övrig kulturhistorisk lämning

Övrig kulturhistorisk lämning används för kulturhistoriska lämningar som har tillkommit efter 1850, men som ändå anses ha ett antikvariskt värde. Bedömningen används även för vissa lämningar som inte uppvisar fysiska spår, till exempel fyndplats eller plats med tradition.

Möjlig fornlämning

Möjlig fornlämning anges för lämningar som kräver vidare utredning för att den antikvariska bedömningen ska kunna fastställas. Lämningen måste vara bekräftad i fält. Möjlig fornlämning kan även anges för en lämning som har undersökts i samband med en arkeologisk undersökning, men där man inte kunnat fastställa lämningens utbredning.

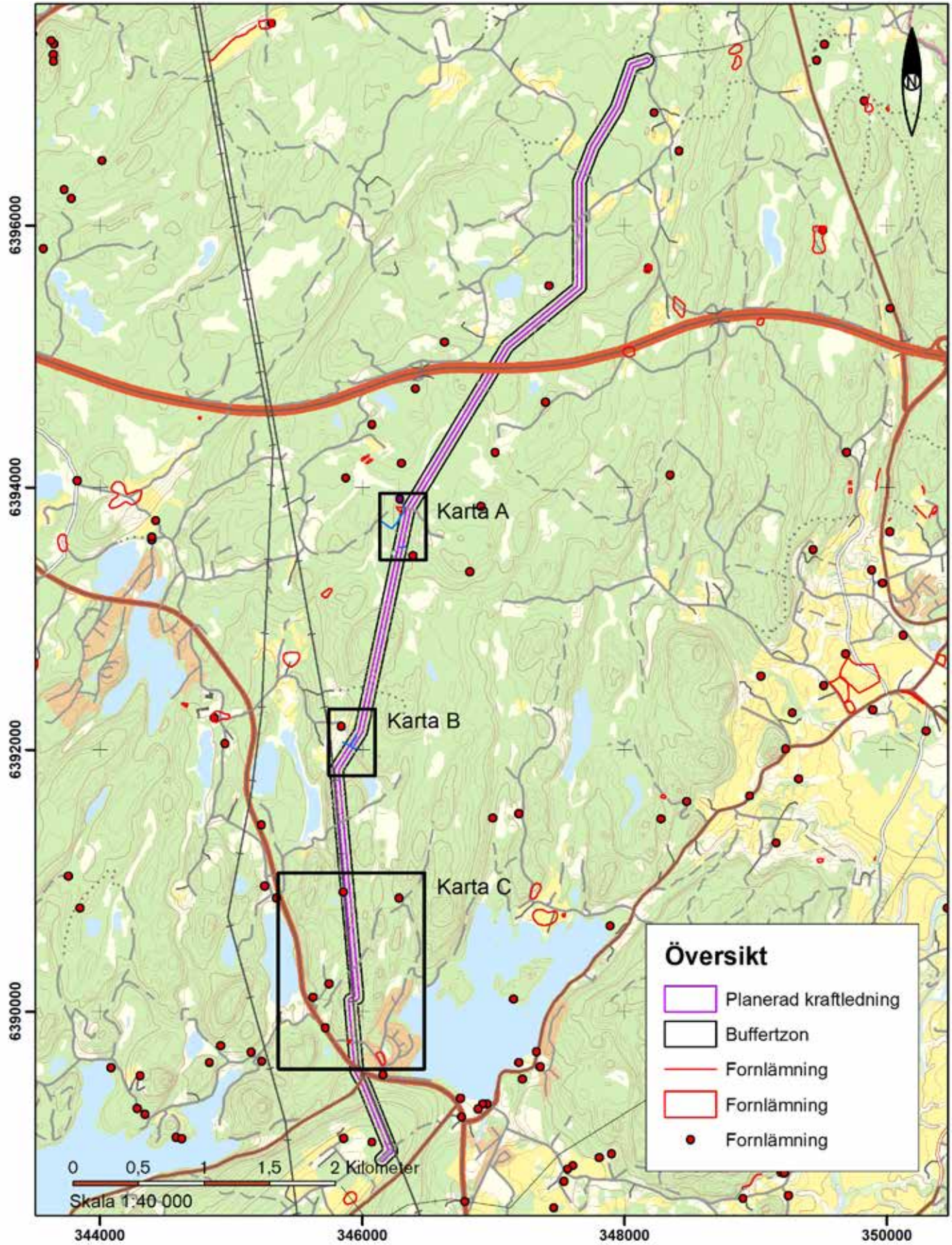
Ingen antikvarisk bedömning

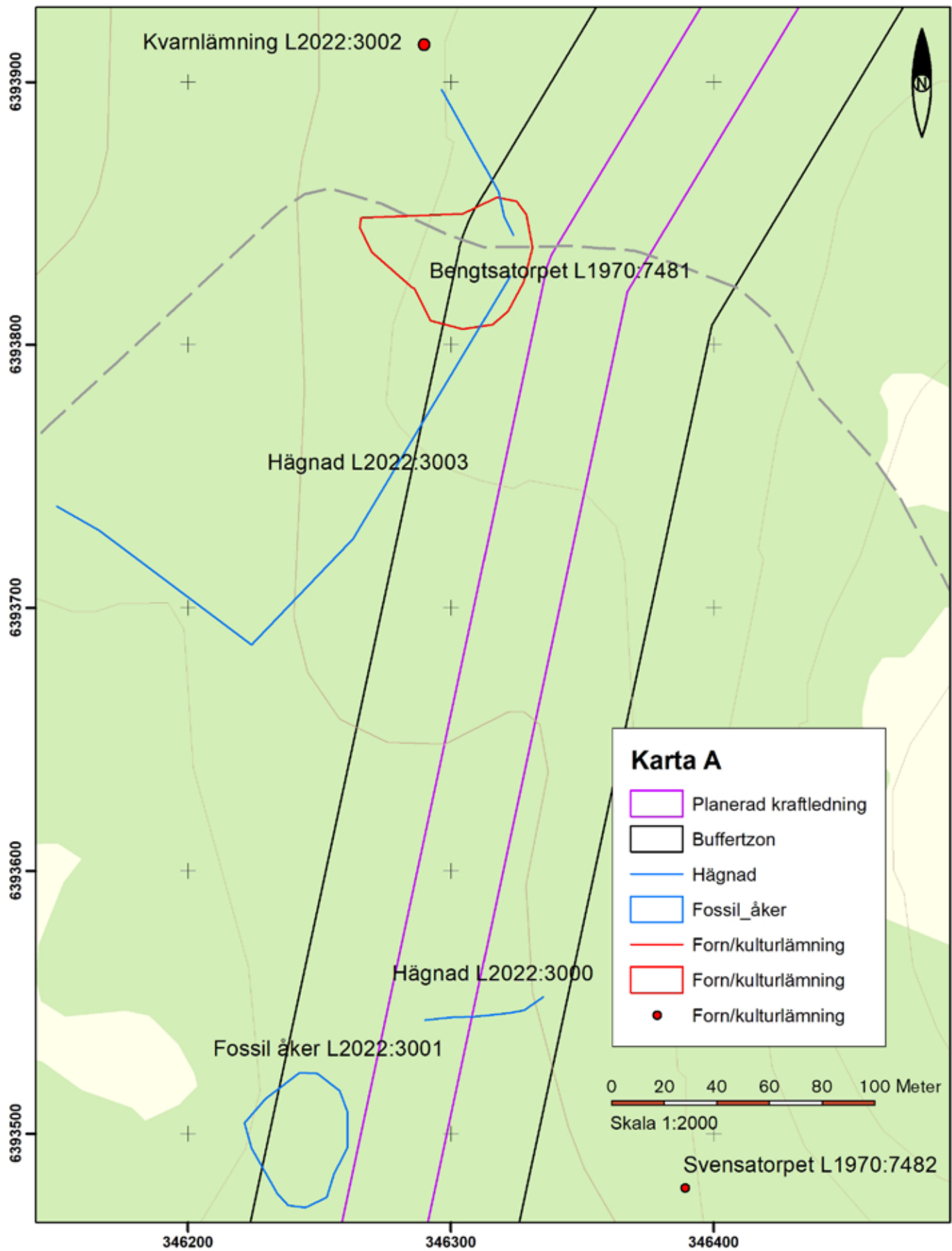
Ingen antikvarisk bedömning används för lämningar som blivit helt borttagna genom en arkeologisk undersökning eller helt förstörda. Lämningar som endast är kända via kartmaterial, skriftlig eller muntlig källa och inte har kunnat återfinnas i fält, kan inte heller ha en antikvarisk bedömning.

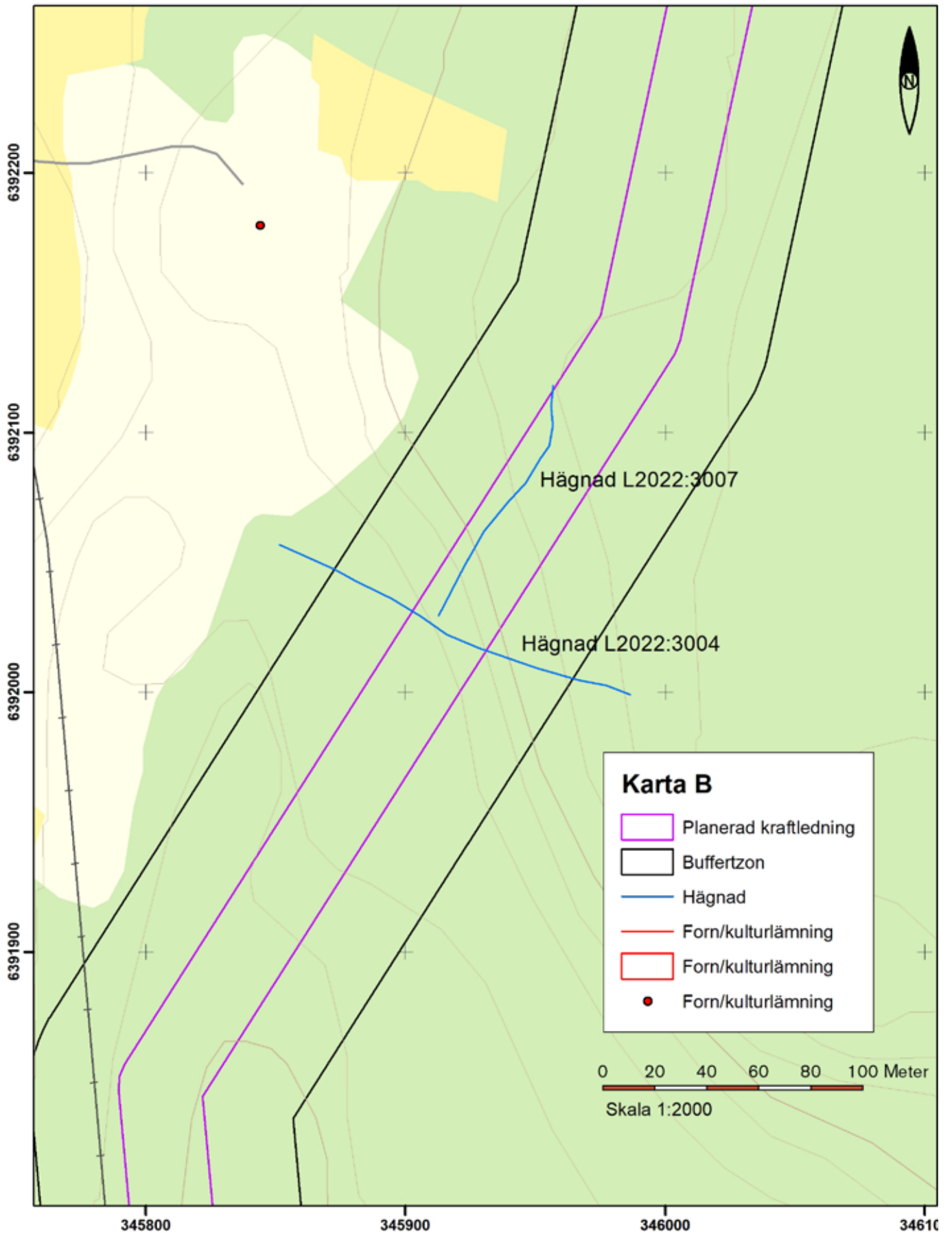
Ej fastställd

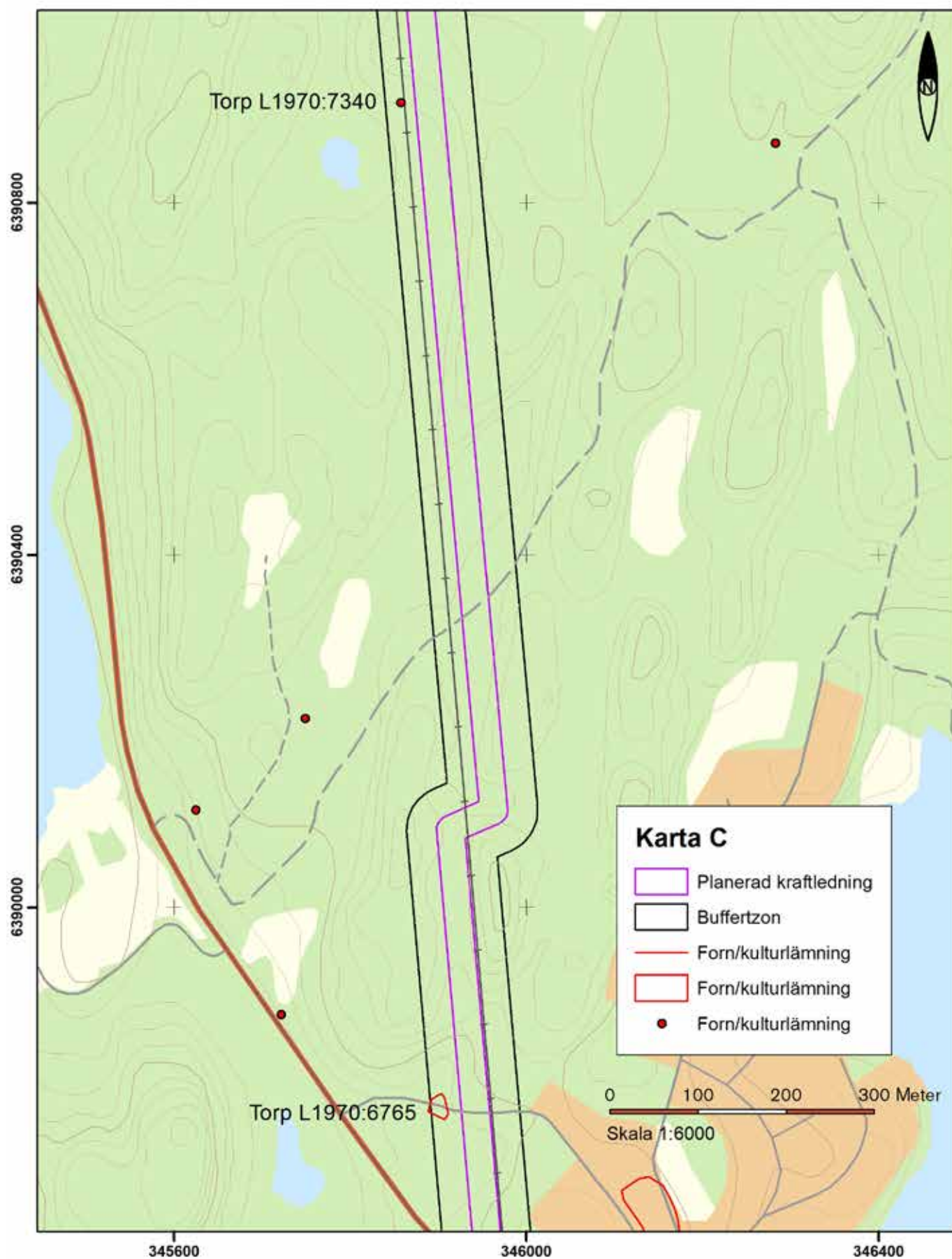
Den antikvariska bedömningen har inte fastställts. Avser till exempel boplatsslägen där en arkeologisk utredning steg 2 krävs för att eventuellt kunna finna spår som inte är synliga ovan mark.

Bilaga 1. Kartbilaga

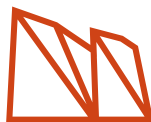

Jönköpings läns museum genomförde under mars månad en arkeologisk utredning, steg 1, inför byggnation av en kraftledning mellan Hindås och Hällingsjö i Härryda och Marks kommuner.

Vid utredningen påträffades hägnader i form av stenmurar, fossil åker och en kvarnlämning.

Arkeologisk rapport 2022:12
JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM